

РЕЦЕНЗИЯ

от

*професор д. н. Борислав Николов Градинаров,
Институт по философия и социология - БАН,*

на

*дисертационния труд на Мартин Константинов Константинов,
редовен докторант към секция „Социален контрол, отклонения и
конфликти“, ИФС-БАН, за присъждане на образователна и научна
степен „доктор“ по научна специалност 3.1. Социология,
антропология и науки за културата*

Настоящата рецензия е изготвена на основание на решението от заседанието на Научното жури (утвърдено със Заповед № РД 09-346 /17.07.2020 г. на директора на ИФС – БАН), проведено на 23 юли 2020 г., на което бях определен за рецензент на дисертацията на редовен докторант Мартин Константинов Константинов.

1. Общо описание на дисертацията и оценка на изпълнението на минималните национални изисквания.

Дисертацията на редовен докторант Мартин Константинов е на тема „Противопоставянето между Запада и съвременна Русия: нагласи в съвременното българско общество (ценности и идеологии)“. Съдържателната ѝ част включва три глави, увод и заключение. Общият обем на работата, заедно със списъка на използваната литература (без титулната страница) е 275 стандартни машинописни страници, като съдържа 86 фигури и 11 графики. Използваната литература е в обем от 284 заглавия, включително и Интернет-базираните източници на български и на английски език.

Приложеният автореферат представя в тезисен вид основните моменти на дисертацията, съдържа авторска справка за приносите, както и информация за представените на научни конференции и в научни издания резултати от изследването.

До момента пред научното жури не са постъпвали сигнали и няма констатирани от членовете му индикации за нерегламентирано заимстване на текстове от други автори.

Посочени са четири публикувани в специализираната научна литература статии по темата на дисертацията. С това са изпълнени минималните изисквания на БАН за допускане до защита (30 т. по Раздел Г от наукометричната таблица).

Кандидатът за придобиване на ОНС „доктор“ притежава ОКС „магистър“ по политика, сигурност и интеграция от University College London, гр. Лондон, Обединено кралство, положил е успешно изпитите от докторантските

минимуми и има изискуемия брой кредити, съгласно Правилника на Центъра за обучение при БАН, с което са изпълнени и задължителните предпоставки за допускане до публичната защита.

Научен ръководител на дисертанта е проф. дсн. Валентина Златанова от ИФС- БАН.

2. Съдържателен анализ на научните постижения в дисертационния труд на кандидата.

Първата глава на дисертацията е посветена на взаимоотношението между ценностите и идеологиите. В нея е осъществен теоретичен анализ на базовите индивидуални ценности и механизмите или начините, по които те влияят върху идейно-политическата ориентация на политически активните граждани. Оценявайки критически състоянието на научните изследвания по проблема, дисертантът аргументира позицията си, че нееднозначността в разбиранията за ценностите е следствие от многомерността на самото понятие за тях. Ценностите не могат да се наблюдават и изследват непосредствено и макар да се проявяват чрез действията на субектите, не са тяхна съставна част. Те са общата рамка, която определя индивидуалните начините на мислене, говорене, действие, преценки, решения и отношения. Тяхната несамостоятелност определя и трудностите при изучаването им – могат да се изследват само опосредствано. Именно затова ценностите са „обрасли“ с прекалено много дефиниции, условности и предубеждения. Но въпреки всичко това те са важно явление и предмет на изследване в обществените науки (в социологията, в политологията, в психологията и т. н.), което не може да се остави без внимание.

В първа глава дисертантът показва уменията си за анализ и обобщение на различни по идейната си позиция и стил автори. Тук той се опитва да внесе определена степен на инвариантност и взаимопределеност на важното отношение нагласи - ценности – идеологии, подчертавайки все пак йерархичността на това отношение. Докато нагласите могат да са много на брой, ценностите са по-ограничени като количество, докато идеологиите като най-всеобхватни са още по-малобройни. За разлика от нагласите, ценностите и идеологиите показват по-висока степен на стабилност и устойчивост във времето.

В тази част от дисертацията Мартин Константинов демонстрира важното за всеки изследовател качество за вникване в идейната система на широк кръг автори, без да се губи червената нишка на собствената концептуална нагласа. В резултат на сравнителния анализ на едни от най-значимите представители на социологическия подход към ценностите (Рокийч, Ингълхарт, Хофстеде, Шварц и др.), от една страна, и на еволюцията в разбиранията за идеологиите (от Дьо Траси, Маркс и Манхайм до Аренд, Бжежински и Фукуяма), от друга, дисертантът формира своята идейна схема за комбинирането между ценности и идеологии. Той показва недостатъчността на едномерния идеологически модел

„ляво - дясно“, както и по-скоро ценностно очертаната дихотомия „либерализъм – консерватизъм“. Неговият извод е, че са необходими мултидименсионални модели, които да отчитат по-детайлно структурата на политическите нагласи на гражданите.

За целите на изследването си все пак дисертантът отдава предпочитанието са на двумерната обяснителна структурна схема: ляво – дясно; либерализъм – консерватизъм. Но в нея рационалният избор на определена позиция не е водещ, тъй като емпиричните изследвания показват, че политическата ориентация е в по-голяма степен предопределена от наследствени и психологически особености на индивидите и в по-малка степен от политическата социализация или социодемографските фактори (с. 54 от дисертацията). Затова логично тук концепцията достига до психологическите корени на идейно-политическото самоопределение.

Един от важните моменти в първа глава от дисертацията според мен е очертаването на еволюцията в разбиранията за ляво и дясно – те постепенно не само си разменят някои от своите основни ценностни нагласи, но като че ли сменят местата и ролята си. Лявото приема в арсенала си редица идеи и убеждения, които в миналото са принадлежали на дясната идейно-политическа нагласа и обратното. В своите многобройни вариации и комбинации лявото, дясното, либералното и консервативното генерират пъстра мозайка от политически и социални модели. В този смисъл едва ли можем да твърдим с пълна увереност, че идеологията на настоящото управление на Русия при руския президент Владимир Путин е изцяло консервативна, както и че либерализмът е инвариантният модел на западноевропейските политически структури. Налице е многообразие от смесени форми, които имат и по-дълбоки корени. При всяко от тях такива понятия като ред, върховенство на закона, традиционализъм, национализъм и др. трябва да се прилагат внимателно, тъй като конкретните социално-исторически условия са ги моделирали по своему.

Първа глава от дисертацията според мен постига целите си да очертае сложната и богата научна история на ценностите, идеологиите и политическите нагласи. Тя илюстрира и умението на дисертанта да се ориентира в релевантната литература.

Втора глава е с емпирична насоченост и е посветена на ценностните нагласи на българите в годините на прехода (след 1989 г.). Изходен пункт за анализа е тезата, че в България преобладават ценностите на оцеляването в сравнение с тези на себеизразяването и доминира светско рационалното над традиционното отношение към авторитета (според класификационната схема на ценностните на Роналд Ингалхарт). У нас като че ли приоритет имат задоволяването на потребностите от най-ниските йерархични нива на пирамидата на Маслоу – физиологични нужди и потребност от сигурност (с. 92 от дисертацията).

На основата на обобщените данни от използваните емпирични изследвания в различни периоди от т. нар. преход се правят интересни изводи, които до

голяма степен се съгласуват с интуитивните очаквания. За разлика от гражданите на най-развитите европейски държава, които поставят традициите и сигурността на едни от по-ниските ценностни етажи, у нас преобладава склонността към сигурност чрез запазването на статуквото, въпреки че в болшинството си българите по-често са критично настроени срещу него. Това е едно от обясненията на факта, че макар да не одобряват ситуацията в държавата си, повечето българи остават встрани от организираната протестна дейност в защита на гражданското общество и демократичните ценности. Интересно звучат изводите на дисертанта, че според него обяснението на този парадокс „е в подчертаната липса на склонност у българина за директна, групово координирана конфронтация с нехаресвани от него социални явления. Съчетанието на тази липса със стремежа му да се адаптира и „впише“ по най-добър лично за него начин в дадената ситуация води до познатата практика за „поединично спасяване“ и negliжиране на общностния за сметка на личния интерес“ (с. 99). Но дали това общо взето познато обяснение е достатъчно? Може би по-високото ценностно тегло на традицията, сигурността и комфортността се дължат на спецификите на българската история, водеща в много свои периоди до ерозия на националното самочувствие и високи нива на тревожност и несигурност? Интересното е, че независимо от спецификите си анализираните от дисертанта емпирични изследвания и по методологията на Шварц, и по методологията на Хофстеде представят общо взето кохерентни резултати – те изявяват склонността на българите в годините на прехода да предпочитат традицията, сигурността и конформността пред универсализма и себенасочеността.

Съвременните изследвания на политическата ориентация и политическите ценности също очертават очаквани и обясними нагласи на българина – неприемливостта на социалната несправедливост и неравенството, недоверието към институциите и същевременно високи етатистки нагласи, егалитаризъм, но съчетан с ниски нива на икономическа солидарност, ниска толерантност към малцинствата, определени по религиозен, етнически и сексуален признак, преобладаващо положително отношение към Русия, въпреки нееднозначното отношение към руския президент Вл. Путин и официалната политика на Кремъл и т.н.

Интересно в тази глава е оригиналното изследване на отношението към мигрантите, реализирано от научния колектив на секцията с ръководител проф. А. Мантарова. Но темата за емигрантите тук изглежда частично представена, доколкото в параграф 1.3 на първа глава тя е вече коментирана. Смятам, че от гледна точка на композиционната логика този текст от първа глава би трябвало да бъде поставен на съответното място във втора глава от дисертацията.

Според мен едно от важните постижения на втора глава е аргументацията, че често употребявано в европейската политическа лексика понятие „европейски ценности“ е нехомогенно и има различно съдържание в различните региони и страни. Това донякъде обяснява и разминаването между

разбиранията за лявото и дясното, либерализма и консерватизма в България и тези, характерни за развитите западни демокрации, които са изведени като важен акцент във финалния параграф на втора глава.

В **трета глава** е представено осъщественото от дисертанта емпирично социологическо изследване върху ценностната система на членове на български политически партии. Подбрани са 107 респондента, но както изрично се посочва, изследването не е представително и не следва да се използва за формулиране на категорични изводи. То е по-скоро илюстрация за практическата приложимост на т. нар. от автора „трестепенен модел на идеологическата ориентация на индивида като функция от базовите индивидуални ценности през посредничеството на политическите ценности.“ Заслужават да се отбележат изводите от това емпирично изследване, които прави дисертанта, че особено с сферата на икономиката дясната ориентация е характерна преди всичко за членовете на десните партии. Всичко останали членове на политическите сили изповядват в една или друга степен леви икономически убеждения (с. 152).

Изследването подкрепя и друг извод, който е формулиран в предходния текст – че типичните европейски характеристики, фундаращи дименсията ляво-дясно и либерално – консервативно, у нас са с обърнат знак и макар да запазват принципните си разлики, не следват утвърдените в повечето западноевропейски страни разделения. В определен смисъл е уникално и отношението към Русия и към официалната руска политика, което е силно поляризирано и зависи в много висока степен от ценностните и идеологическите фактори. Според мен подцененият от докторанта момент са историческите наслагвания и традициите в отношенията между двете славянски държави, които определят и днешното, все още твърде емоционално (в позитивен и негативен смисъл) възприемане на поведението на Кремъл.

3. Отражение на научните публикации на кандидата в нашата и чуждестранната литература (по негови данни).

В приложените справки не са посочени цитати на публикациите на дисертанта. Надявам се след преработка изследването на Мартин Константинов да бъде публикуван в своята цялост. Това ще е от полза за изследователите, които се интересуват от тематичния кръг на дисертацията, а и ще създаде възможност за по-широк отзвук на идеите и аргументите, представени в дисертацията.

4. Критични бележки на рецензента по представените трудове, включително и по литературната осведоменост на кандидата.

Нямам специални концептуални несъгласия или сериозни критични бележки към избраната тема и към начина на разработката ѝ. Мартин Константинов демонстрира умение за работа с релевантната литература, адекватно използване на понятийния апарат и самостоятелно мислене.

В композиционно отношение могат да бъдат направени подобрения, свързани с балансиране на отделните глави. Вече беше посочено по-горе в рецензията, че според мен параграф 1.3 от първа глава може да се премести във втора глава и така темата за мигрантите да получи по-солидна и хомогенна разработка. Това ще компенсира и текстовия дисбаланс между трите глави – в сегашния вариант втора глава е доста по-малка от останалите.

Въпреки че при разработката на дисертация всеки автор има свобода на избор по отношението на структурата и стила, струва ми се, че текстът би спечелил, ако на края на главите бяха формулирани в стегнат вид основните изводи и резултати от изследването във всяка от тях.

Друг пропуск според мен е отсъствието в края на дисертацията на т. нар. от дисертанта приложения, за които той споменава в основния текст (напр. на с. 134).

Мисля, че в дисертацията е подценена историческата аргументация при разгръщането на тезата за несъвпадението между ценностните и идеологическите разлики по осите ляво-дясно и либерално-консервативно между българските политически активисти и политически ангажираните граждани в повечето от западноевропейските страни. Тяхното разглеждане би обогатило обяснителния инструментариум и би придало на констатациите, особено от емпиричното социологическо изследване, допълнителна тежест и дълбочина.

5. Лични впечатления на рецензента за кандидата и други данни, непосочени в предходните точки.

Не познавам Мартин Димитров и нямам лични впечатления от дейността му като редовен докторант преди провеждането на разширения семинар за обсъждане на дисертацията в секция „Социален контрол, отклонения и конфликти“. По време на обсъждането той демонстрира умение за диалог и готовност да приеме чуждото мнение.

6. Мотивирано и ясно формулирано заключение.

ЗаклЮчението ми от изложеното дотук е, че дисертационният труд на тема „Противопоставянето между Запада и съвременна Русия: нагласи в съвременното българско общество (ценности и идеологии)“ на редовен докторант Мартин Константинов Константинов показва умение за работа с източниците и добри аналитични способности на автора. Изпълнени са всички нормативни изисквания за успешна защита, което ми дава основание да гласувам „за“ и да препоръчам на уважаемото научно жури да му присъди образователната и научна степен „доктор“.

03. 09. 2020 г.

Подпис: